

Пам'яті жертв трагічних подій у Перемишлі і Синевідську вижному восени 1914 року

Немає нічого захованого, що не виявиться, ні таємного, що воно не пізнається, і не вийде наяв.

Євангелія від Св. Луки, 8, 16.

Історичний шлях українського народу у ХХ столітті був позначений героїчними злетами національно-визвольного руху, піднесенням культури, економіки, спробами відродження власної державності. Водночас у минулому столітті українцям довелося зазнати нечуваного досі за масштабами насильства, жорстокого терору, голодоморів, тотального воєнного спустошення.

За цими трагічними сторінками нашого недавнього минулого відійшла на другий план історична доля українства у роки Першої світової війни. У результаті сьогодні навіть поінформований читач має приблизну уяву про масштаби тодішньої трагедії українського народу. Дослідження цієї теми залишається ще завданням істориків.

Знайдені матеріали про злочини, скоєні австрійсько-польською адміністрацією восени 1914 року у Перемишлі і Синевідську вижному, свідчать про те, що український народ був відданий на поталу молоху війни. Опубліковані нижче матеріали про дві трагічні події відкривають завісу великого мартирологу українців, доля яких стала розмінною монетою складних етнополітичних відносин в краї в умовах воєнного часу.

З початку Першої світової війни українство в Галичині стало об'єктом жахливого терору з боку військових і місцевої польської адміністрації. До цього спричинила видумана історія про „руську зраду”. Суть її полягала в тому, що представники москвофільської течії, яка існувала у Галичині ще з середини ХІХ століття, у боротьбі проти польського засилля орієнтувалися на царську Росію. На початку ХХ століття москвофіли втратили свої позиції. У Галичині набирала силу український національний рух. У боротьбі проти нього польська адміністрація використовувала москвофілів.

Війна ще більше загострила етнополітичне протистояння у Галичині. Поразка австро-угорської армії на початку війни вивела проблему москвофільства на перший план. Шукаючи виправдання поразці на фронті, військові та адміністративні чинники звинуватили українське населення у державній зраді, підтримці Росії, ототожнюючи всіх галицьких українців з москвофілами. Підставою для цього став факт створення у серпні 1914 р. москвофілами у Києві "Карпато-руського освободительного комітета". Крім того, москвофіли допомогли штабові Південно-західного фронту видати книжку "Современная Галиция", у якій було подано тенденційні відомості про українські установи, політичні партії, греко-католицьку церкву та їх діячів.

В умовах відступу австрійської армії місцева польська адміністрація вкотре використала галицьке москвофільство з метою знищення українства. Історія про "руську зраду" була вигідна і для військових. Їх настрої висловив генерал Калошварі: "Перш ніж починати війну з Росією, слід було перевішати все русинське населення"¹. Комендант міста Перемишля генерал Кусманек в одному зі своїх рапортів у Відень писав: "Якщо хоча б один рутенець залишиться в Перемишлі, то я не поручуся за цю фортецю"². Командуючий австро-угорською армією східного напрямку ерцгерцог Фрідріх заявив, що Галицька битва програна у зв'язку із "запроданством і зрадою" місцевого населення³.

Розпочаті австрійськими воєнно-польовими судами процеси над москвофілами за державну зраду з вини польської крайової адміністрації були поширені на українську інтелігенцію, селян, які не мали нічого спільного з москвофілами, були свідомими українцями. У листі до Євгена Олесницького 22 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький у зв'язку з цим писав: "Проти нас ведуть акцію ті, що підтримували москвофільство в краї, а тепер арештують наших найкращих і невинних людей; про ув'язнених москвофілів говорять, що це внаслідок доносів українців. Водночас переконають військові структури, що українці і москвофіли в однаковій мірі не заслуговують на довіря. В цьому безголовому замішанні готують українцям винищення. Коритовський діє хитро супроти українців, і тому він небезпечний"⁴. Звинувачуючи місцеву польську адміністрацію в організації репресій проти українського

духовенства, митрополит у листі до Президії Намісництва вказував: "Деякі органи адміністративної влади мстяться на зовсім невинних священиках і представляють влади військовій яко небезпечних русофілів людей, яким не можна нічого закинути, до яких, однак, мають, може, лиш особистий жаль, і то часом за совісне сповнювання обов'язків священичих і за поборюване польсько націоналістичних шовіністичних [напрямів] партії, що донедавна була представительною російської орієнтації поміж польським населенням краю і голосно попарала русофілство поміж руским населенням"⁵.

Сотні українців, звинувачених у "зраді", було розстріляно, повішено, тисячі кинуті у концентраційні табори. 15 вересня 1914 р. сталася жахлива трагедія у Перемишлі, де угорські солдати шаблями порубали 44 українців, звинувачених у мнимому москвофільстві. Обставини їх загибелі, прізвища жертв подано у документі № 1. Два наступні матеріали проливають світло на обставини страти 19 жовтня 1914 р. 11 українських селян у Синевідську вижному, де військово-польовий суд 55 дивізії інфантерії під керівництвом Станіслава Загурського на основі неправдивого доносу визнав винними селян у "державній зраді". Одинадцять чоловік було повішено у той же день. Найвищий трибунал краю оборони у Відні 18 квітня 1918 р. визнав усіх страчених невинними.

Зі статті адвоката Антіна Гарасиміва дізнаємося, що 12 лютого 1919 р. український суд ЗУНР, а 2 січня 1920 р. польський окружний суд у Стрию звільнили від покарання Дмитра Фединишина (батька якого було повішено) за вбивство 3 листопада 1918 р. лжесвідка. Тим самим, прямо чи опосередковано було визнано необґрунтованість вироку смерті одинадцятьом українським селянам, винесеного головою військово- польового суду С.Загурським. Однак С.Загурський, який у роки війни здійснив біля 100 судових процесів проти українців з вироками смерті, не був покараний. Газета "Свобода" за 14 грудня 1924 р. у статті "Кат українського народу" писала, що Загурський, "кат і "вешатель" українських селян", голова "Звйонзку оброньцуф Львова", і нині "він ходить собі по Львову, є адвокатом і впорядчиком різних "патріотичних" свят".

Представники українського політичного проводу в особі Головної Української Ради, послали до австрійського парламенту доклали зусиль до того, щоб припинити терор і репресії. Однак це давало лише часткові результати. І це при тому, що десятки тисяч галицьких українців воювали і гинули на фронтах у складі австро-угорської армії, захищаючи Австрію.

З приходом російських військ у Галичину почалась нова хвиля репресій, арештів і виселень "підозрілих" українських діячів-"мазепинців". Тих, які не потрапили до Талергофу (австрійський концентраційний табір - *М.К*) за "москвофільство", вивозили до Сибіру за "австрофільство". Тільки через київські тюрми перевезено до Сибіру понад 12 тисяч чоловік, серед них багато греко-католицьких священиків. 19 вересня 1914 р. було заарештовано митрополита Андрея Шептицького і вивезено до монастирської тюрми у Суздаль, де він перебував до 1917 р. "Поголовно висилано українських священиків, - писав Михайло Грушевський, - або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Все те самим нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без ріжниць, жінок, дітей, старців, хорих і калік. Скільки таким способом забрано і знищено людей, се переходить всяку ймовірність"⁶.

Мартирологія масових жертв українства у ХХ столітті, започаткована подіями Першої світової війни, потребує спеціального системного вивчення. Ця проблема постає як окремий напрям історичних досліджень, які мали б спиратися на державну підтримку, оскільки вона має моральні, історичні і політико-правові аспекти. Давно назріло створення державної структури на зразок польського Інституту національної пам'яті. Обов'язок сучасників встановити історичну правду, віддати шану пам'яті жертвам злочинів проти українського народу.

Величезні людські втрати, понесені українцями у ХХ столітті, були зумовлені значною мірою відсутністю власної державності. Трагічні події 90-річної давності постають у національній пам'яті суворим уроком і застереженням на майбутнє.

1 Москвофільство: документи і матеріали. Вступна стаття, коментарі та добірка документів Олексія Сухого. - Львів, 2001. - С. 63.

2 Дмоховський Р. Памяти 46 мучеників // Український вістник. - 1921. - 15 вересня.

3 Москвофільство: документи і матеріали. Вступна стаття, коментарі та добірка документів Олексія Сухого. - С. 63.

4 Там само. - С. 62.

5 Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том 2. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування. - Львів, 1999. - С.608 - 609.
6 Грушевський М. Ілюстрована історія України. - Нью-Йорк, 1990. - С. 529.

№ 1

Памяти 46 мучеників. В 7-літню річницю їх смерті.

Якраз минає сім літ, коли то в князівстві Перемишльському в місті Скоїлаш подія, на спомин котрої стинається кров в жилах - подія, яку літописець мартирології українського народу серед кривавих сліз запише як одну з найстрашніших трагедій світової війни, а яка в ХХ столітті, століттю культури і поступу не має собі рівної.

Реєструючи з цілою докладністю факти, які від часу вибуху світової війни мали місце в Перемишлі і в околиці, котрих був я будьто наочним свідком, будьто довідався про них від віродостойних осіб, бажаю одним з тих сумних споминів поділитися з ширшим кругом нашого громадянства.

Та подія свідчить наглядно про те, яке було положення українського народу в австро-угорській державі в часі вибуху світової війни і якої опіки дізнавався зі сторони тодішньої влади сей народ, котрого сини якраз клали голови в обороні тої держави.

Світова війна, котра розторошила стільки безцінних дібр, кинула свій меч на судейську вагу і спричинила перевагу брутальної сили над правом.

Воєнне пересунення компетенції - і знищення всяких основ справили, що мілітаризм, котрий накинув людности своє пятно, арогував собі тогу Теміди, котрої не умів носити і в котрої складках повертався нездарно, пристосовуючи методи насильства до річей, котрі є противні поняттю насильства. Кодифікатором права остався меч, ще вогкий від перелитої крові.

В памятниках роду людства пострахом і мірилом глибокого упадку моральности все жити і страшити буде та юстіція панів авдіторів з часів світової війни, котрі похід армії значили лісом шибениць, лотрівських юстіфікацій, а цей заник права відчув болючо український народ, через історичний розвій витручений з нормальної дороги, не маючий меча ні кріса до розпорядимости, а призначений шукати охорони своєї вільности життя і майна в тінях Теміди. З касарень, з військових будинків виходили розпорядки генералів, вироки авдіторів в роді таких звірів в людській тілі, як добре відомий українському народови д-р Станіслав Загурскі, суперечні з законом, вироки, які на віки будуть ганьбою культури.

І не для викликання якогось ефекту пишу я ті слова, але подія з дня 15 вересня 1914 р. потвердить слушність моїх слів.

На 46 людей, підозрілих о мнине москвофільство, арештованих і експортованих жандармами, напали мадярські жовніри і на протязі пів години вирубали всіх до ноги - крім двох селян, які майже чудом спаслися від смерті.

Було то в часі відвороту австрійської армії з під Городка, коли Москалі вже заняли Львів.

Цілий Перемишль був переповнений військами всяких родів зброї. Львівською вулицею маширували приспішеним кроком жовніри, сотки возів з трену, гармати, ранені на возах, - все те представляло хаос, котрого я не годен описати. Як скажені гнали автомобілі з вищими офіцерами, генералами, а на лицях їх малювався переляк, і ми всі догадувалися, що там сталося щось недоброго.

Жиди позамикали склепи, бо Мадяре як скажені уганяли голодні і грабували, де попало.

Як я пізніше довідався, Москалям не снилося навіть гонити за розбитою австрійською армією, вони змучені спочивали коло Городка, хоч - як сказав мені пізніше один з вищих австрійських офіцерів - могли вони тоді без стрілу взяти славу перемишльську твердиню.

Власне з цього дня вийшов я з хати коло години 5-ої і на вулиці Словацького побачив магістратський віз, повний порубаних людей. Переляканий запитав я візника, що се має означати, а він мені сказав, що на вулиці Семірацького зарубали Мадяри кількадесят „хлопів". Я скорим кроком поспішив на вул. Семірацького і моїм очам представився страшний вид кільканацяти трупів змасакрованих з відрубаними руками, ногами, розбитими черепами, що лежали на вулиці. В хвилі, коли я прийшов, ладовано трупи на другий віз. Ціла вулиця полита кровю, сусідні камениці обрізані рівнож кровю і кусниками мозку, а довкола місця

катастрофи бачив я всяку міську голоту, котра з вдоволенням робила різні уваги на тему убийства „зрадників”.

Пригноблений тим страшним видом, подибав я в товпі лично мені знаного майора авдітора Др. Щурана (Чеха), котрий онімилій з перестрашу під адресою Малярів слів проклони. Я разом з ним опустил це місце, на котрім Маляре показали своє геройство над 46 безборонними людьми.

Др. Щуран сказав мені, що десь від когось чув, що Маляре тому замордували тих хлопів, бо в ескортіваних пізнали тих, що на них стріляли і двох чи трьох жовнірів убили. Розуміється, була це байка, котру і в своїй реляції до Прокуратурії державної повторив Комісаріят поліції, бо в тих сторонах з яких походили убиті, не було жадного війська і не було жадних боїв.

Вийхавши на другий день по випадку до Відня, розказав я ту подію Д-ру Костеві Левицькому, а він передав її до відома президентові міністрів Штіркови, котрий сказав: „nicht moglich” („не можливо”) і нічого в цій справі не зарадив.

Зараз по доконанім морді зробив Комісаріят поліції донесення до Державної Прокуратурії в Перемишлі, а Команда кріпости долучила спис назвиск помордованих, затитулований: „Ausweiss uber verdacht ge Russophile, welche im Falle der Annaherung des Feindes, de osterr.- ungarische Armee zu verraten im Stande sind” (“Документ про підозру проти русофілів, які у випадку наближення ворога зрадять австро-угорську армію” *).

¹⁾ Виказ цей обіймає слідуочі назвиска: 1) Андрій Павловський, 2) Петро Пилип, 3) Михайло Бохонок з Нанової, 4) Василь Ліпінський з Рудавки, 5) Петро Коваль, 6) Іван Панцьо, 7) Федько Лисейко, 8) Михайло Чубара з Стебника, 9) Прокіп Шимоняк, 10) Андрій Плювак з Юречкової, 11) Стефан Микита з Штайнфельс, 12) Андрій Мащак із Смільниці, 13) Никола Жолдак з Мілотович, 14) Ілько Артим, 15) Стефан Кузьмінський, 16) Андрій Маркевич, 17) Стефан Борсук, 18) Григорій Мельничук, 19) Дмитро Васевич, 20) Іван Галушак, 21) Андрій Тимінський, 22) Атанас Гбур, 23) Андрій Процик, 24) Дмитро Кузьмінський, 25) Станислав Артим, 26) Никола Кузьмінський, 27) Никола Сивий, 28) Михайло Сокальський, 29) Бан Маркевич з Гронзьової, 30) Василь Божило, 31) Іван Махник, 32) Федько Лиско, 33) Гринько Бодак, 34) Катерина Бандрівська, 35) Никола Мусит, 36) Станислав Пологонський, 37) Марія Мохнацька, донька пароха з Войткової, 38) Федько Судор, 39) Федько Божило, 40) Федько Сливак, 41) Михайло Дроздовський, 42) Ан Судор, 43) Никола Божило, 44) Андрій Божило, 45) Атанас Мартинишин з Новосілець.

Державна Прокуратурія в Перемишлі застановила без жадних дальших доходжень цілу справу з огляду, “що справці того морду є незнані”.

Аж в три роки пізнійше, на інтерпеляцію посла д-ра Загайкевича зарядив військовий Суд доходження в цій справі, а дотичні акти мали заголовок: “Erhebungen uber Anfrage des Abgeordneten Dr Zahajkiewicz und Genossen, betreffende Niedermetzlung von 46 Ukrainern in Przemyśl” (“Порушення питання депутатом Др Загайкевичем і товаришами щодо замордування 46 українців у Перемишлі”).

Доходження в тій справі не увінчалися жадним успіхом і не довели до жадного висліду. А що мене в своїй інтерпеляції д-р Загайкевич покликав на свідка, проте слухано і мене в цій справі. В тих доходженнях вказав я на генерала Кусманека яко співвинного в справі того злочину і подиктував до протоколу мої зізнання, котрі закінчив отсими словами: „Zur Entrustung aller ehrlichen Leute, wurden die Tater dieses schauerhaften Mordes nicht verhaftet, obwohl deren Verhaftung sehr leicht moglich war, weil magyarische Soldaten mit Blut befleckten Sabeln durch die Strassen schwarmten und sich vor Passanten gepralit haben, dass die viele Verrater ermordeten. - Der damalige Festungskommandant general Kusmanek hat nichts angeordnet um die Morder sofort zu verhaften, - General Kusmanek als ihm der Mord durch Polizeidirektor Benoit gemeldet wurde, hat die Angelegenheit kurz und bindig erledigt: Geschieht den Verratern Recht!” (“До відчаю всіх чесних людей, виконавці позорного вбивства не були заарештовані, хоч дуже легко вони могли бути притягнуті до відповідальності, тому що мадярські солдати йшли по вулиці з шаблями залитими кров’ю, якими рубали людей і їх бачили перехожі. Колишній командант фортеці генерал Кусманек не дав розпорядження про арешт вбивць. Генерал Кусманек був повідомлений про вбивство директором поліції Бенойтом, але справу швидко закрили: зрадникам по заслугах!”). Коли вже згадую про генерала Кусманека, того славного перемиського героя, котрий так геніально полагодив справу цього страшного злочину, мушу згадати про цього пана кількома словами. Цей пан генерал крайне ворожо відносився до українців; власноручно затвердив кільканайцять присудів смерти (між котрими то рострілами перше місце займає справа Гриця Галуна з Дусовець, батька 7 дітей, розстріляного на підставі

нествердженого, ложного жидівського доносу). - З його поручення арештовано бп. о. Архідіякона Мирона Подолинського і держано безпідставно 48 годин в тюрмі, з його наказу мав бп. еп. Константин Чехович опустити Перемишль, він то в однім із своїх рапортів до Відня писав: "Wenn nur ein Ruthene in Przemyśl bleibt, so burge ich fur die Festung nicht" ("Якщо хоча б один рутенець залишиться в Перемишлі, то я не поручуся за цю фортецю"). От як небезпечні були для Австрії Українці!

Хто був інформатором генерала Кусманека щодо Українців, котрий прибув з Відня в Галичину і ледви 3 місяці був в Перемишлі, я не знаю (але ми знаємо! примітка Род.). - Одно певне, що генерал Кусманек з такими злочинними інформаціями щодо Українців не приїхав до Галичини.

Випадок спричинив, що той морд знайшов епізод в суді, а карна розправа дещо вияснила справу того морду.

В році 1916 одержав я до переведення карну розправу Марії Коваль о злочин обману. Марію Коваль, жену замордованого Мадярами 15 вересня 1914, Петра Ковалья з Стебника, обжалувала перемиська Прокуратурія за те, що за свого мужа Петра неправно побрала з державної каси 2.185 К титулом причинку мимо того, що знала, що її мужа убито в Перемишлі дня 15 вересня 1914.

Перед Трибуналом, котрого я був предсідателем, станула женщина о гарних чертах лица, помарніла з болю і по відчитанню їй акту обжаловання боронилася дослівно так:

"Я в нічім не винна. Мого мужа Петра покликано в серпні 1914 до війська в Перемишлі. Він був там через 2 неділі, опісля вернув до хати і сказав, що прийшов на відпустку і казав мені, що в Перемишлі казав йому капітан іти до дому, а як буде потрібний, то його покличуть.

Дня 14 вересня рано коло год. 4 прийшов жандарм до хати, ми ще всі спали і казав мому чоловікови іти з собою на постерунок. Чоловік попрощався зі мною і дітьми, взяв кусник хліба і так він, як і я, були пересвідчені, що жандарм забрав його до війська.

Що опісля з моім мужем сталося, я не знала. Аж в липні 1916 року довідалася я, що його в Перемишлі убито. Я не розуміюся на війні, я думала, що в місті була якась війна, в котрій його убито. Я брала сей причинок в тім переконанню, що він мені належить, хоч вже муж не жиє, тим більше, що лишилося 5 дрібних сиріток".

Дословні зізнання вдовиці, котру державна Прокуратурія якби на глум всяким почуванням переслідую актом обжаловання о обман.

Трибунал по короткій нараді увільнив обжаловану від вини і кари, мотивуючи увільняючий вирок блудом по стороні обжалованої, в якій вона знаходилася, побираючи причинок за помершого мужа.

Увільнена цілком рівнодушно приняла увільняючий вирок.

Державна Прокуратурія покликала до розправи як свідка Стефана Борсука, одного з тих, які в чудесний спосіб спаслися від смерти дня 15 вересня 1914.

Покликаний приїхав до розправи з італійського фронту.

Ось як він після протоколу розправи представляє подію з дня 15 вересня: "Мене з іншими людьми забрали жандарми дня 14 вересня з хати. Для чого мене взяли і де мали нас повести, я, ані ніхто з моїх товаришів, не знав. Я питав по дорозі жандарма, де мене має приказ повести, але жандарм сказав, що не знає, має приказ від команданта припровадити мене на постерунок. Я цілу дорогу роздумував, за що мене беруть жандарми, бо я в нічім не почувався до вини. На постерунку застав я багато арештованих людей. Люди ті були з поблизьких сіл, між іншими був також Петро Коваль, котрий сказав мені, що його беруть до війська. Опісля пігнули нас жандарми на залізницю до Кросченка і ми залізницею відїхали рано 15 вересня в напрямі Перемишля. На станції в Бакончицях під Перемишлем казали нам висісти і тут доперва довідалися ми, що ми є "москвофілами" і за то нас арештовано.

Коли нас ведено в Перемишлі якоюсь вулицею - зачало збиратися коло нас більше людей, котрі на нас кидали каміннями, кричали, називали нас зрадниками, опльовували нас і били по лиці. Я сам від якогось Жида дістав 2 рази по лиці. Ніхто з жандармів нас не боронив. Так поступаючи, натрапили ми на стоячих в купі жовнірів. Хтось з товпи запитав жандарма Лангзама, що то за люде. Я чув, як він сказав якесь слово по-німецьки, однак я того слова не розумів. На питання, де нас ведуть, зробив Лангзам такий рух рукою - що я зрозумів, що нас будуть вішати. Я дуже того перелякався. За малу хвилину кинулися на нас жовніри з витягненими шаблями і зачали рубанину. Я бачив, як бризкала кров, як люде один за другим падали, я бачив якусь панянку, про котру мені люде казали, що то донька егомосця з Войткової, як клякнула, зложила руки так як до молитви, а в цій хвилині якийсь жовнір рубнув її шаблюкою по голові, бризнула кров, і вона впала мертва. Ми всі зачали втікати в якусь уличку.

За нами зачали стріляти, і я дістав стріл в руку і впав, а коли дальше інших рубали, причім був страшний зойк і крик, я підсунувся під якогось забитого і так перележав. Опісля забрано мене до шпиталю і я тепер служу при війську і є в полевій кухні на італійськім фронті. За що нас арештовано і за що убито моїх товаришів, я не знаю.

Рішучо стверджую, що між нами був Петро Коваль з Стебника, я його лично знав".

* * *

Українська громада в Перемишлі бажала вшанувати память мучеників здвигненням величавого памятника на місці вічного спочинку помордованих.

Помордованих яко "зрадників" похоронено в якімсь рові на цвинтарі. Тлінні останки мали бути ексгумовані і перенесені на найкраще місце цвинтаря, на що прибічна Рада тодішнього правительственного комісаря Ляшковского дала дозвіл, а навіть жертвувала значнійшу грошеву квоту на кошти памятника. Українська суспільність зложила в короткім часі кільканайцять тисяч корон і комітет мав приступити до здвигнення прекрасного памятника, проєкту арт. малярки п. Олени Кульчицької, однак листопадові випадки 1918 р. стали на перепоні виконанню тої гарно обдуманой гадки. Зложений на ту ціль фонд передано секції самаританської помочі Українського Горожанського Комітету в Перемишлі для полонених в Пикуличах в ціли ратовання живих трупів від смерти.

Кров невинно помордованих, яку ще нині можна бачити на одній з камениць при вул. Семірацкого, кличе о пімсту до неба. Австрія разом з Мадярщиною, мимо того, що на короткий час перед покінченням війни на своїх емблемах виписала: "Indivisib liter ac inseperab liter", скандально провалилася. І те саме жде кожного, що по-звірськи знущається над українським народом на українській землі.

На підставі актів і документів я з можливою докладністю представив цю страшну одиноку в своїм роді подію, щоби дати хоч слабкий начерк тих мук, які переходив наш нарід в часі світової війни, а котрий може і не сподівався, які ще муки і терпіння ждуть його в будуччині і що в морі сліз і крови буде куватися його краща доля.

Роман Дмоховський.

Український вістник. - 1921. - 14, 15 вересня.

№ 2

Епільог узаконеного варварства.

Дня 2 січня 1920 р. відбулася в окружнім Суді в Стрию перед зміцненим трибуналом (звичайний трибунал складається з 4 , зміцнений з 6 суддів) розправа проти Дмитра Фединишина, 23 літнього молодця з Синевідська вижного, обвиненого о злочин морду доконаного дня 3 листопада 1918 р. через застрілення Семка Мусика, мешканця Синевідська вижного.

Обвиненого, що перебув 4 місяці в слідчій вязниці, по переведенню розправи, переслуханню свідків через прокураторію і оборону покликаних і по промові прокуратора і оборонця дра Гарасимова - увільнено від обжалування і випущено на волю.

Та розправа була епільогом страшних днів 18 і 19 жовтня 1914 р., які перебуло Синевідсько в. Події з тих днів, то одна з найстрашнійших картин мартирольогії нашого народу, то Голгофта з шибеницями і стричками, на яких гірський легіт гойдає конаючі в судорогах смерти тіла безвинних жертв мучеників українського народу, а серед них кровожадна постать австрійського військового судді-звіра др. Станіслава Заіурского.

Деякі критики "Гайдамаків" Шевченка взяли йому за зле, що в тій поемі як предмет мистецтва - поезії дібрав таких страшних подій - пречорних красок, що не надаються до поезії, бо вони, мовляв, понижують саме мистецтво.

Я не поет і не критик, не вдаюся в це, чи ті критики мають рацію; подаючи нашій суспільности оден правдивий епізод страждання нашого народу, хочу, щоб і "не сонним снились" муки, які наш нарід переносив та ще переносить.

Нехай це буде матеріялом для майбутнього історика.

Тому то засуд (вирок) з 18/X. 1914 подаю в дословнім переводі з німецького оригіналу на українську мову.

Ціс. і Кор. Суд 55 дивізії інф. G. Z.K. 1/14.

В імени Ціс. величности цісаря!

Ціс. і кор. полевий Суд 55 див. інф. як Суд доразний по переведенню в Синевідську в. дня 18/X. 1914 під предсідництвом ротмістра Густава Куна і під кермою поручника авдітора др. Станіслава (von) Загурського в присутности фельдвєбля Людвіга Унтершіца, як писара, і капітана авд. Йосифа Бартельмуса як обжаловуючого, обжалованих: Михайла Ковалья, Федора Будза, Данила Будза, Николи Будза, Николи Юрца (?), Николи Костишина, Стефана Гриба, Николи Джуса, Петра Джуса, Адама Струка, Павла Гриба, Антона Ковалья, Івана Ковалья, Петра Ковалья, Івана Матеїшина, Федора Фединишина, Яця Тишовницького і Николи Масного і поручника Стефана (von) Баранського як оборонця - головної розправи проти названих обжалованих о злочин проти сили воєнної держави по мисли § 327 військ. зак. кар. на піднесене устне обжаловання і поставлене через обжаловуючого внесення на покарання після § 444 в. пр. к. одногосно вирішив:

1. Михайло Коваль з Синевідська в. 64 літ, гр. кат. жонатий, отець 9 дітей, господар, некараний;
2. Федор Будз, ур. в Син. в. 47 літ віку, гр. кат. жонатий, отець 4 дітей, господар, некараний;
3. Стефан Гриб з Син. в. 26 літ віку, гр. кат. жонатий, господар, бездітний некараний;
4. Никола Джус з Син. в. 39 літ в. гр. кат. жонатий, господар, отець 4 дітей, некараний;
5. Петро Джус з Син. в. 35 літ в. гр. кат. жонатий, господар, отець 3 дітей, некараний;
6. Адам Струк з Син. в. 28 літ в. гр. кат., вільний, рільник, некараний;
7. Антін Коваль з Син. в. 64 літ в. гр. кат. жонатий, господар, отець 6 дітей, некараний;
8. Петро Коваль з Син. в. 62 літ віку гр. кат. бездітний, господар, некараний;
9. Іван Матеїшин з Син. в. 44 літ гр. к. бездітний, господар, некараний;
10. Федір Фединишин з С. в. 44 літ в. гр. кат., жонатий, 6 дітей, господар, караний 6-денним арештом з перест. з §. 411 з. к. (бійка. - *Прим. автора*);
11. Яць Тишовницький з С. в. 30 л. в. гр. кат. жонатий, 5 дітей, гром. поліціант, некараний

винні:

що в послідних двох тижнях вересня р. 1914 і в перших двох тижнях жовтня 1914 в часі війни австро-угорської монархії і царства російського, отже, у воєнних часах запускалися в порозуміння з ворогом, щоби тим ціс. австр. воєнній силі шкодити, а ворогови користи придбати.

Через те 1 - 11 сталися винними злочину проти сили воєнної держави після §. 327 в.з.к. і за те зістали по мисли §. 444 в. пр. к. з а с у д ж е н і н а с м е р т ь ч е р е з с т р и ч о к (durch den Strang).

При тім вирішено, що засуджений Стефан Гриб перший, Адам Струк другий, Іван Матеїшин третій, Петро Коваль четвертий, Никола Джус пятий, Яць Тишовницький шестий, Антін Коваль семий, Федір Фединишин восьмий, Данило Будз девятий, Петро Джус десятий, а Михайло Коваль як одинайцятий мають понести кару смерти.

12. Данило Будз з С. в. 44 літ.
13. Никола Будз з С. в. 49 літ.
14. Никола Юрца з С. 52 л.
15. Никола Костишин з С. в. 18 л.
16. Павло Гриб з С. в. 59 л.
17. Іван Коваль з С. в. 47 л.
18. Никола Масний з С. в. 26 л.

зістають від внесеного проти них обжаловання о злочин проти сили воєнної держави нарочито через те доконаний, що в послідних двох тижнях жовтня 1914 під час війни між Австр. угор. монархією і Росією, отже, у воєнних часах в порозумінню з ворогом запускалися і через те ціс. австр. воєнній силі шкоду або користь ворогови принесли - увільнені.

Доконавши того побідоносного діла, морду безвинних людей, найліпших горожан Австрії, бо Синевідсько вижне на скрізь українське село, що дало Австрії багато жовнірів, синів невинно повішених і кілька десятків укр. стрільців, - австрійське військо ще таки вечором 19/X. 1914 зайняло Стрий. Але побите Москалями під Стрийом, уже 22/X. 1914 відступило в безладі знов аж до Синевідська. Перший удирав, розуміється, п. Генерал Гофман із своїм штабом і судом, та опинився аж в Сколім. Незадовго мадярсько-румунська дивізія Генерала Гофмана мусіла удирати аж на Бескид, заслонюючись при відвороті нашими українськими стрільцями, що своїми грудьми заслонювали катів свого народу.

Москалі зайняли знов Синевідсько, а довідавшись про страшну подію, уладили нещасливим мученикам християнський похорон, в яким взяли участь військові части і цивільні

власти зі Стрия. Добуто подушених з ями під шибеницями і поховано їх на цвинтарі при великім здвизі ридуючого народу.

Падлюка донощик свідок Семко Мусик, що був так дуже "wehrpflichtg", та його побратим Сливка не пішли боронити Австрії, вони лишилися в Синевідську. Москалі аж тепер арештували їх і вивезли в Росію. В маю 1915 Москалі, уступаючи з околиць Стрия, виводили з собою, крім арештованих "мазепинців", також молодих хлопців, щоби їм унеможливити службу в австр. армії.

Між иншими зловили вони і вивезли 19-літнього Дмитра Фединишина, сина Федора Фединишина, що був як восьмий мученик повішений в С. Парубчак опинився в Києві, а випущений на волю, якийсь час заробляв на свій прожиток як робітник.

В зимі з 1915 на 1916 заложено в Києві "Народню Торговлю". Фединишин, досить інтелігентний хлопець вступив за помічника в маґазині (склепі) "Народньої Торговлі" при вулиці Володимирській, де завідуючим начальником був п. Бан Лисенко, його краян (також вивезений Москалями) з Любінець, що віддалені від Синевідська яких 8 км.

В маю 1918 р. отримав від австр. консуля в Києві подорожний документ і в перших днях червня приїхав до родини, бо - мовляв - "я найстарший син, полишив хору матір (вона по страшній катастрофі була збожеволіла) хотів би конче заопікуватися нещасливою родиною". Та не довго опікувався, бо вже з кінцем червня був змушений йти на оборону Австрії, що так замучила невинно його батька.

Служив в Пикуличах при війську, а на вістку про загибель Австрії приїхав 2.XI. 1918 до Син. Ту утворилася вже місцева влада, що поставила варту коло величезних магазинів, що їх опустило австр. військо. Він дістав приказ пильнувати магазинів з дня 2 на 3 падолиста.

Коло 12 год. дня 3.XI. вертав зі служби додів, та по дорозі зустрів велику товпу людей, що ішли до Мусика, чув крики з товпи, щоби його убити.

Тут починається ділання психольогії товпи.

Фединишин, що мав на собі набитий кріс чотирма набоями, пішов з товпою. Навинувся Семко Мусик, його зараз таки обскочили люде і повели на місце знаних шибениць.

В тім місці станув він, звернувся до товпи і спитав, чоґо від нього хочуть?

Тихо! Товпа ожидає... Нараз Фединишин здіймає кріс, гукнув вистріл... Мусик валиться на землю, своєю гаспидською кровю опосочує лобне місце. Фединишин до лежачого дає ще 3 вистріли... більше патронів не має, та і не потрібно. окаянний Юда вже не встане, він вже небіщик, товпа мовчки розходитьсґ до своїх домівок. Фединишин пішов до свого вуйка, котрого домівка була блище, як Фединишина. Там ляг він зараз спати і заснув, а пробудившись за дві години вчув від людей, що він зробив; пішов на вечірню в церкву, по вечірні додів.

Для пояснення належить додати, що Мусик в літі 1918, в часі, коли Фединишин служив при війську повернув до Син. Та не досить того, він і тоді так само, як і в часі трачення тих 11-и мучеників, а й потім, поки австр. війська були в селі, поводився визиваючо і грозив, що має ще понотованих 50-80 людей і як тільки схоче - всі повиснуть!

Як чорною була душа того вирода, видно вже з того, що він донощик, інсценізатор і лжесвідок, що погубив тільки людей, мав безличність вертати з Росії в село, яке все ще було вкрите сумом, в яким рідні помордованих були обняті розпукою - з його причини! Він же ж і свою жінку і свого брата притягнув до лжесвідоцтва...

Кілька тижнів по убиттю Мусика, українська жандармерія арештувала Фединишина і передала його полемому судови в Стрию з австрійською допискою від себе, що він небезпечний чоловік.

Фед. сидів в тюрмі аж до розправи, що 12/II. 1919 перед тим судом відбулася.

І тоді боронив його Др. Гарасимів.

По переслуханню свідків і вислуханню опінії знавців лікарів, які прислухували ся розправі і вирішили, що Фед. попав в афект і не був свідомий свого вчинку, суд його увільнив.

Та не кінець на тім!

В часі пролому укр. армії Фед. лежав дома хорий... він лишився в Син.

В серпні 1919 арештований за те саме польською жандармерією, обвинений о злочин морду на ново, бо ж присуд укр. полевих судів у Поляків не важні. Пересидів знову той найліпший син свого замученого батька понад 4 місяці аж до розправи в тюрмі.

При розправі боронився, себто заподав таке:

Мусика арештували були Москалі, а на його прошення пустили додів з тим, щоби за день чи за два повернув. Мусик не вертав, а Москалі чіпали вїта, чіпали радних, що мовляв вони знають, де є той австрійський салдат, та не хотять його видати; грозили репресіями.

Хитрі синевідські бойки укривали Мусика, а перед Москалями вдавали, що за ним пошукують, та не годні знайти.

Мусик таким робом переховався.

Але як лиш прийшли Австрійці, він доніс і посвідчив, що за ним питали, а промовчав, що самі йому помагали укриватися, а Москалям лиш баки забивали.

В неділю 18 жовтня 1914 поарештовано людей і запроторено в якусь пивницю. Між ними був і батько Фединишина. Рознеслася чутка, що їх будуть судити. 18-літний Дмитро Фединишин побіг там, де сидів його батько, хотів з ним видітися, але пости його не пустили.

Аж рознеслася чутка. засуджені на смерть. На другий день певні вже вісти, що будуть їх тратити.

Фед. побіг знову до арешту, видів як їх - його батька - виводили позв'язуваних по двох до купи. Не втерпів, крикнув: Тату! Тато оглянувся, хотів щось сказати, але пост. гримнув його кольбою, він лиш рукою махнув, пішов на смерть.

Фед. пішов за ними, дивився, як вішали, люде плакали, поховані по стрихах, на дахах.

Був, поки не повис його тато, тоді побіг до дому сказати мамі, що тата вже нема, застав плач дітей, маму непритомну, збожеволіла, довший час була помішана, тепер вже ніби здорова, але часом вертає помішання.

Був задеревілий, не пригадує собі, що робив до вечора, але опісля ще дома і цілий час в Києві не міг спати, мав все привиди шибениці і тата, що висить.

Свідки потвердили його зізнання. Два його товариші, що служили з ним в Пикуличах, оден з них, що і його батька казнили, був з ним і у Києві - вони заявили, що він ночами не спав, жалувался, що смерть батька - погана шибениця не дає йому спокою. Ех, той Мусик, той Мусик! - говорив він.

Свідки, а між ними 70-літний ветеран-патріот п. Антін Заревич, що був кальканацьк літ війтом попередником бідного Михайла Ковалю, чоловік заможний і загально шанований - видали найкраще свідоцтво обвиненому, був хлопцем спокійним, працюючим, батько його господар і запопадливий купець, найстаршого сина дуже любив, на нього в господарці вже здавався, бо сам рідко перебував дома, торгував по світі.

А який був Мусик? Мусик обманював людей, фалшував векслі, сидів за це в криміналі; а чи був з ким у купецькій спілці (бо в Син. всі купці в спілках), не був, бо хто ж би з таким чоловіком заходив в спілку?

З чого ж він жив? Ошукував, циганив та і жив з таких "фіглів", а дорібком в його був кримінал, в яким кілька разів сидів.

І цей Мусик був для п. Загурського віродостойним свідком!

Цю віродостойність виказала поновлена розправа проти небіщиків через Найв. Трибунал краю оборони (Oberster Landwehrgerichtshof) у Відні дня 18JY1918 переведена, бо цей суд всіх тих безвинно потрачених увільнив (fTeigesprochen).

Тільки моральної сатисфакції для родин!

Та не минула сатисфакція і ката Загурського, бо коли у віденським парламента знялася буча проти Загурського, військові власти авансували його на капітана!!!

По переслуханню свідків, - вертаю до розправи з дня 2 січня 1920 р. - подали свою опінію знавці-лікарі, що цілій розправі уважно прислухувалися, повіт фізик Др Малачинський і міський лікар Др Чарнецький.

Вони вирішили, що Фед. в хвилі стріляння до Мусика був в стані афекту, в яким не міг собі здати справи із свого вчинку, а тим менше із наслідків його.

Він є чоловіком нормальним, але через смерть батька і дальші переживання був зденерований і більш, як звичайні люде, вразливий. До доведення його до афекту причинилася в значній мірі також психольогія товпи, що голосно домогалася смерти на Мусика.

До сповнення вчинку причинилося і те, що Фед. якраз мав тоді кріс і то наряджений.

На основі того висліду розправи, трибунал, котрому проводив знаний із свого такту старший радник Маєр, увільнив Фединишина від обжаловання.

Цей страшний образок є лиш каплею в морі горя і знуцання, яке переніс наш нарід в часі цієї війни, величезні, тисячні гекатомби жертв, та видно, того ще замало.

Д-р Антін Гарасимів

Кат українського народу.

В хвилі, коли всі держави світа переслідують і потягають до відповідальности усіх тих, що під покришкою війни управляли бандитизм і кровю безвинних жертв вмивали свої руки, по Львові ходить собі безпечно, а навіть є головою "Звйонзку оброньцуф Львова" славний кат і "вешатель" українських селян під час світової війни д-р Станіслав Загурсткі. Він то, будучи австрійським військовим суддею, видав і виконав 100 засудів смерти, переважно на галицьких селян, запідозрених в "шпіонажі". Говорять про це вимовно документи з тих часів.

На чому опиралася "слушність" його засудів і зараз же таки переводжених ексекуцій, можуть послужити ті всі випадки, як з 18 жовтня 1914 р. в Синовідську вижному, де Загурсткі на основі устного доносу одного чоловіка повісив 11 найкращих селян в громаді; в осени 1914 р. в Мункачи казав Загурсткі повісити трьох українських втікачів з Галичини. Потім відбувся над ними суд в Стрию, який визнав їх невинними, але вже по смерти. А таких засудів видав і виконав Загурсткі цілу сотню.

І нині він ходить собі по Львові, є адвокатом і впорядчиком ріжних "патріотичних" свят.

Свобода. - 1924. - 14 грудня.